

რეცენზია BOOK REVIEW

Th. Otkhmezuri, ed., Medieval Georgian Literary Culture and Book Production in the Christian Middle East and Byzantium, English translation by M. Odisheli, M. Vickers (Jerusalem Theologisches Forum 42), Münster: Aschendorff Verlag, 2022, 505 pp.

უძველესი დროიდან დღემდე ქართული კულტურა და მწიგნობრობა მსოფლიოს სხვადასხვა კულტურასთან მჭიდრო კავშირში ვითარდება. ქრისტიანული რელიგიის მიღების კვალდაკვალ, ქართველები ეზიარებოდნენ ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა და ბიზანტიაში მიმდინარე რელიგიურ-კულტურულ პროცესებს, მკვიდრდებოდნენ იქაურ სამონასტრო-საგანმანათლებლო კერებში, ასევე, აფუძნებდნენ საკუთარ მონასტრებს. ნაშრომი – „შუა საუკუნეების ლიტერატურული კულტურა და ხელნაწერი მემკვიდრეობა ქრისტიანულ შუა აღმოსავლეთსა და ბიზანტიაში“, რედ. თ. ოთხმეზური, მიუნსტერი, 2022 – გვაცნობს სწორედ შუა საუკუნეების ქართველ მწიგნობართა მოღვაწეობას საქართველოს ფარგლებს გარეთ: პალესტინაში, სინის მთაზე, ათონზე, შავ მთაზე, კონსტანტინოპოლსა და პეტრიწონის მონასტერში.

ნაშრომის მიზანია, წარმოაჩინოს, რა გავლენა მოახდინა „უცხო“ კულტურულ-რელიგიურმა გარემომ შუა საუკუნეების ქართველთა სულიერ და ინტელექტუალურ განვითარებაზე, როგორ აითვისეს ძველმა ქართველებმა ის იდეები და ფასეულობები, რომლებიც წამყვანი იყო ქრისტიანული სამყაროს მნიშვნელოვან საგანმანათლებლო-კულტურულ ცენტრებში, რა ხერხებით გადმოიტანეს ისინი ქართულად ისე, რომ ეს იდეები ბუნებრივად იქცა ქართული აზროვნების შემადგენელ ნაწილად; როგორი იყო ძველი ქართველების პოლიტიკური და კულტურული ორიენტაცია შუა საუკუნეებში, რა ადგილი ეკავათ ქართველებს შუა საუკუნეების ქრისტიანულ სამყაროში, რა შედეგი მოჰყვა ქართველ მწიგნობართა მოღვაწეობას უცხოეთის სამონასტრო ცენტრებში და სხვ.

შუა საუკუნეების ქართული მწიგნობრული პროცესების რეკონსტრუქციისათვის ნაშრომის ავტორებმა უმთავრესად გამოიყენეს პირველადი წყაროები: ქართული ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერები,

ქართველ მწიგნობართა „ცხოვრებანი“, ისტორიული ქრონიკები, ზოგ შემთხვევაში, ეპიგრაფიკული ძეგლები და არქეოლოგიური მასალა.

ნაშრომი შედგება შვიდი თავისაგან. თითოეული თავი ეძღვნება ცალკეულ სამონასტრო კერას და მათი სტრუქტურა მეტ-ნაკლებად ერთნაირია. თავს წინ უძღვის შესავალი, რომელშიც განხილულია სამონასტრო კერის (მაგალითად, ივირონის, პეტრიწონის და სხვ.) დაარსებისა თუ ქართველთა უცხოეთის სამონასტრო ცენტრში (მაგალითად, საბაწმინდის ლავრაში, გოლგოთაზე, სვიმეონწმინდაში და სხვ.) დამკვიდრების ისტორია, ასევე, წარმოდგენილია სამონასტრო კერების კვლევის ისტორია მე-19 საუკუნიდან დღემდე. ქვეთავებში განხილულია ამა თუ იმ კერაში მოღვაწე ქართველი მწიგნობრების ლიტერატურულ-მთარგმნელობითი საქმიანობა, მათ მიერ ქართულად ნათარგმნი ძეგლები, მთარგმნელობითი მეთოდოლოგიის სპეციფიკა. მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მოცემულ კერაში გადაწერილ ხელნაწერებს, ხელნაწერთა კოლექციების სპეციფიკის გამოკვეთას. თითოეულ თავს ერთვის ვრცელი ბიბლიოგრაფია, რომელიც, თავის მხრივ, დაყოფილია სეგმენტებად, ესენია: სამეცნიერო ნაშრომები, წყაროთა პუბლიკაციები, ხელნაწერთა აღწერილობები.

ნაშრომში გამოკვეთილია თითოეული სამონასტრო კერის მახასიათებელი ნიშან-თვისებები და მიზანდასახულება. ქართველთა **პალესტინაში** მოღვაწეობის შესახებ საუბრისას განხილულია ადრეული ქართული თარგმანების, მათ შორის, ბიბლიური წიგნების ენობრივი სპეციფიკა, ასევე, პალესტინის რეგიონში შექმნილი ქართული ლიტურგიკული კრებულების მნიშვნელობა ზოგადად იერუსალიმური ღვთისმსახურების შესწავლისათვის (როგორც ცნობილია, ამ ძეგლების ბერძნული წყაროები დღეისათვის შემორჩენილი არ არის); სპეციალური ქვეთავი ეთმობა სხვადასხვა აღმოსავლური ენიდან – სირიულიდან და არაბულიდან – შესრულებულ ადგილობრივი წმინდანების „ცხოვრებათა“ თუ „წამებათა“ თარგმანებს, რომელთა წყაროები, ასევე, დაკარგულია. **სინაზე** ქართველთა მოღვაწეობისადმი მიძღვნილ თავში გამოკვეთილია სინის მთის მწიგნობრული სკოლის სპეციფიკა – ხელნაწერთა გადაწერა-გავრცელება, განსაკუთრებით, ლიტურგიკულ კრებულთა რედაქტირება-რეცენზირება. მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა სინის მთის თვალსაჩინო მოღვაწეს, იოანე ზოსიმეს, როგორც ლიტურგიკაში ღრმად განსწავლულ რედაქტორსა და, ასევე, ყდების ოსტატს. **ათონის** მწიგნობრული სკოლის განხილვისას ყურადღება გამახვილებულია მე-10 საუკუნის საქართველოს და, ამასთან დაკავშირებით, ათონის მთის მწიგნობრული კერის – ივირონის – პოლიტიკურ და კულტურულ ორიენტაციაზე, მკვეთრად გამო-

ხატულ გეზზე კონსტანტინოპოლისაკენ; წარმოჩენილია ქართველი ათონელების ძირითადი მიზნები ტექსტებზე მუშაობისას: მანამდე უთარგმნელი ბიზანტიური მწერლობის მნიშვნელოვანი თხზულებების თარგმნა უშუალო ბერძნული წყაროებიდან და ადრე ნათარგმნი თხზულებების რევიზია-რედაქტირება თანადროული ბერძნული წყაროების მიხედვით. მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ათონელი მამების, ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელების, მთარგმნელობითი ხერხების, ასევე, ათონური ხელნაწერების კოლექციის განხილვას. **შავი მთის** სკოლა, რომელიც მიჩნეულია ათონელთა „დასავლური“ ორიენტაციის გამგრძელებლად, წარმოჩენილია, როგორც კულტურული მიმდინარეობის – ელინოფილიზმის – კერა, ხოლო მისი წარმომადგენელი, ეფრემ მცირე, თავისი ელინოფილური, ანუ სიტყვასიტყვითი თარგმანებით, სპეციფიკური რეპერტუარის შერჩევით, კოლოფონებითა და საკუთარ თარგმანებზე დართული შესავლებით, რომლებშიც მისი თეორიული მოსაზრებებია გამოთქმული მთარგმნელობით მეთოდებზე, რიტორიკაზე, ლექსიკაზე და ა. შ., „დასავლურად“ – მეცნიერულად მოაზროვნე მწიგნობრად არის წარმოდგენილი. თავში **კონსტანტინოპოლის** მწიგნობრული სკოლის შესახებ განხილულია ბიზანტიის დედაქალაქში გადაწერილი მაღალი მხატვრულობით გამორჩეული ქართული ხელნაწერები, გამოკვეთილია იქ მოღვაწე ქართველი მეცენატების, ბიბლიოფილებისა და მომგებლების სახეები, ყურადღება გამახვილებულია ქართველი მწიგნობრების მთარგმნელობით საქმიანობაზე, რომლებსაც განათლება კონსტანტინოპოლში ჰქონდათ მიღებული – არსენ ვარაზ-ვაჩესა და იოანე პეტრიწზე. თავში **პეტრიწონის** შესახებ მიმოხილულია ამ მონასტრის დაარსების ისტორია და ამასთან დაკავშირებული პრობლემატიკა, განხილულია პეტრიწონის მონასტრის ქართულ-ბერძნული ტიპიკონი – ერთადერთი წყარო, რომელიც იძლევა ინფორმაციას იქაური მწიგნობრული ცხოვრების შესახებ. ნაშრომის ბოლო თავში – „ქართველები და სხვები“ – საუბარია ქართველთა ურთიერთობებზე შუა საუკუნეების ქრისტიანული სამყაროს სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლებთან: ბერძნებთან, სომხებთან და ლათინებთან. ეს ურთიერთობები არ იყო ყოველთვის კეთილმოყვრული, თუმცა მწიგნობრობის სფეროში დასტურდება ქართველთა „სხვებთან“ თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების არაერთი შემთხვევა.

ნიშანდობლივია, რომ ყოველ თავში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ცალკეული კერის ხელნაწერ მემკვიდრეობასა და მის შემქმნელებს: ხელნაწერთა გადამწერებს, მომგებლებს, მომხატველებს; გამოკვეთილია გზა, რომელიც განვლო ქართულმა ხელნაწერმა ლი-

ტურგიკული დანიშნულების კრებულიდან სასწავლო-საგანმანათლებლო ხასიათის ხელნაწერამდე; წარმოჩენილია, თუ რა გავლენა მოახდინა მასზე ბერძნულმა ხელნაწერმა წიგნმა და რა როლი შეასრულა ახალი ტიპის ქართულმა ხელნაწერმა შუა საუკუნეების ქართველი მკითხველის ჩამოყალიბებაში.

ბოლოსიტყვაობაში ხაზგასმულია, რომ ქართველები უცხოეთის სამონასტრო ცენტრებში მუშაობისას, ასევე, ბიზანტიელ ინტელექტუალებთან თანამშრომლობის პროცესში, თანაზიარნი ხდებოდნენ იმ იდეებისა, რომლებიც შემდგომში საფუძვლად დაედო ევროპულ ჰუმანიზმს. ნაჩვენებია, თუ რა მნიშვნელოვანი შედეგი მოჰყვა უცხოეთის სამონასტრო ცენტრებში ქართველთა მოღვაწეობას, ქართველთა ბიზანტიურ კულტურასთან უშუალო ზიარებას. ეს არის, უმთავრესად, ეროვნული სასწავლო-რელიგიური ცენტრის – გელათის აკადემიის დაარსება და სწორედ უცხოეთის სამონასტრო-საგანმანათლებლო კერებში შექმნილი თარგმანების გზით შემოტანილი ჰუმანისტური იდეებით გამსჭვალული პოემის – „ვეფხისტყაოსნის“ – შექმნა.

ნაშრომის ავტორები არიან მეცნიერები, რომლებიც წლების განმავლობაში მუშაობენ სამონასტრო კერებთან დაკავშირებულ პრობლემებზე: *პალესტინა* – თინათინ ქრონცი (კელნის უნივერსიტეტი), ანა ხარანაული (ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), თამარ პატარიძე (ლუვენის უნივერსიტეტი), თინა ცერაძე (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი); *სინის მთა* – † ზაზა ალექსიძე და დალი ჩიტუნაშვილი (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი), *ათონის მთა* – თამარ ოთხმეზური, მაია რაფავა (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი), *შავი მთა* – თამარ ოთხმეზური; *კონსტანტინოპოლი* – დარეჯან კლდიაშვილი (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი), მაგდა მჭედლიძე (ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი), *პეტრიწონი* – ნიკოლოზ ალექსიძე (თბილისის თავისუფალი უნივერსიტეტი), *ქართველები და სხვები* – თამარ ოთხმეზური.

შევეცდებით, ჩვენი რეცენზიის მეშვეობით წარმოვაჩინოთ მეცნიერთა დასახელებული ჯგუფის მიერ ჩატარებული სამუშაოს შთამბეჭდავი სურათი. რასაკვირველია, საფუძველი ამ კვლევისათვის უკვე იყო შექმნილი: ქართული ქრისტიანული კულტურა და, განსაკუთრებით, ძველი ქართული სასულიერო მწერლობა უკანასკნელი ორი საუკუნის მანძილზე ქართველ და უცხოელ მკვლევართა დიდი ინტერესისა და შესწავლის საგანი იყო; თუნდაც კორნელი კეკელიძის მიერ გაწეული შრომა ამ მიმართულებით და მისი ფუნდამენტური ნაშრომი „ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია“ რომ არა, ძალიან გაჭირდებოდა იმ შედეგის მიღწევა, რაც ასახულია სარეცენზიო ნაშრომში.

გარდა ახალი, თანადროული კვლევების შედეგებისა, განსახილველი ნაშრომის გამოკვეთილი სიახლე და მთავარი დამსახურება ამ საქმეში ჩართული მეცნიერებისა, არის იმ პროცესების სიღრმისეული ანალიზი, რაც მიმდინარეობდა შუა საუკუნეებში ქრისტიანული სამყაროს საგანმანათლებლო-კულტურულ ცენტრებში და იმ მიზეზების დადგენა, რამაც ხელი შეუწყო ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის გამორჩეული ღირებულებისა და რაოდენობის თარგმანებისა და, ასევე, ორიგინალური ძეგლების შექმნას. ამ პროცესების სიღრმისეული ანალიზი წიგნის ავტორებისაგან მოითხოვდა მაღალ პროფესიონალიზმსა და საკვლევი მასალისადმი შემოქმედებით მიდგომას, ასევე, როგორც ცალკეულ სამწიგნობრო ცენტრში შექმნილი დანატოვრის ანალიზს, ისე – იმ კავშირების დანახვას, რაც ამ ცენტრებს შორის არსებობდა – სწორედ ამის საფუძველზე გახდა შესაძლებელი ჩვენი დიდი განმანათლებელი საეკლესიო მამების მთარგმნელობითი მოღვაწეობის სხვადასხვა კუთხით კვლევა და შეფასება.

იმ სახის სამეცნიერო ნაშრომების შექმნა, რომლებშიც სრულად იქნება თავმოყრილი ამა თუ იმ დარგში მოღვაწე მრავალი მეცნიერის მრავალწლიანი კვლევის შედეგები, რაც ამ დარგის მნიშვნელობას წარმოაჩენს, უაღრესად მნიშვნელოვანი მოვლენაა. სწორედ ასეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე სარეცენზიო ნაშრომის სახით. მით უმეტეს, მნიშვნელოვანია ის, რომ ეს ძალიან დიდი მასალა, რომელმაც გააერთიანა და სრულყოფილად წარმოადგინა ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის შესწავლის დღევანდელი შედეგები, ინგლისურ ენაზე არის გამოცემული – უცხოეთის დაინტერესებულ მეცნიერებსა და ფართო საზოგადოებას ეძლევა შესაძლებლობა, გაეცნოს და სწორად შეაფასოს შუა საუკუნეებში მაღალი საღვთისმეტყველო ცოდნითა და მხატვრული ოსტატობით ქართულად თარგმნილი ბიზანტიური სასულიერო და საისტორიო მწერლობის საუკეთესო ნიმუშების კვლევის შედეგები. ბევრი ასეთი თარგმანის მნიშვნელობას კიდევ უფრო ზრდის ის, რომ მათი ბერძნული დედნები დაკარგულია და სხვაენოვანი თარგმანები, მათ შორის უძველესი ქართული ტექსტები, დაკარგულის აღდგენის ერთადერთი საშუალებაა. გვინდა აღვნიშნოთ ის სირთულე, რაც თან ახლავს ამგვარი ნაშრომის სხვა ენაზე გადაღებას და განსაკუთრებული მადლობა გადავუხადოთ მის მთარგმნელებს, ქალბატონ მანანა ოდიშელსა და ბატონ მიქაელ ვიკერს ამ სამუშაოს შესანიშნავი შესრულებისათვის. ასევე, განსაკუთრებით გვსურს აღვნიშნოთ ქალბატონ თამარ ოთხმეზურის დამსახურება, რომელიც წიგნის არა მხოლოდ ერთ-ერთი ავტორია, არამედ მისი რედაქტორიც – მრავალავტორიანი ნაშრომის რედაქტორობა რთული საქმეა: დიდი

მასალის ერთი მიმართულებითა და პრინციპით კვლევის წარმართვა ამ მასალის საფუძვლიან ცოდნასა და იმ ორიენტირების გამოკვეთას მოითხოვს, რაც კვლევას საერთო გეზს მისცემს.

ნაშრომი შეიქმნა კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ბაზაზე ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან, ასევე – კელნისა და ლუვენის უნივერსიტეტებთან თანამშრომლობით – ეს ფაქტი კარგად მეტყველებს ყოფილი ხელნაწერთა ინსტიტუტის კვლევით ტრადიციებზე და დღევანდელი ხელნაწერთა ცენტრის სამეცნიერო დონესა და პოტენციალზე.

თავს უფლებას მივცემთ, არა მხოლოდ ჩვენი, არამედ ძველი ქართული ლიტერატურისა და, ზოგადად, ქართული კულტურის მკვლევართა სახელით, მაღლობა გადავუხადოთ წიგნის შემქმნელ მთელ კოლექტივს და კიდევ ბევრი ასეთი ნაშრომით გამდიდრება ვუსურვოთ ჩვენს მეცნიერებას.

ნინო მელიქიშვილი

*კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი*

ninomelikhvili@hotmail.com

DOI: 10.32859/kadmos/17/121-128

Th. Otkhmezuri, ed., *Medieval Georgian Literary Culture and Book Production in the Christian Middle East and Byzantium*, English translation by M. Odisheli, M. Vickers (Jerusalem Theologisches Forum 42), Münster: Aschendorff Verlag, 2022, 505 pp.

Since ancient times, Georgian culture and literature has been developing in close connection with other cultures of the world. Georgian literary tradition which originated in the footsteps of the Christianization of Georgians, has been connected to the monastic centres of the Christian Middle East and Byzantium. The intellectual activity of Georgian monks and scholars in foreign monastic and educational centres played a crucial role in shaping the Georgian Christian culture and thought. Moreover, the Georgians established their own monasteries in Palestine, Mount Athos, Antioch, and different regions of the Byzantine Empire. These centres undertook large-scale cultural and educational projects – translation of the most significant works of the Christian literature, creation of original Georgian writings and precious manuscripts. The literary activity of Georgians in foreign monastic centres reflect both – their close contact with advanced intellectual settings and, at the same time, their attempt to maintain ecclesiastic and cultural independence.

The book – *Medieval Georgian Literary Culture and Book Production in the Christian Middle East and Byzantium* (Jerusalem Theologisches Forum, Bd. 42), edited by Tamar Otkhmezuri, English translation by Manana Odisheli and Michael Vickers, Münster, Aschendorff, 2022 (505 pp.) – presents to readers in a coherent, diachronic manner, the literary work of Georgian ecclesiastics in the monastic centres of Palestine, Mt Sinai, Mt Athos, the Black Mountain, Constantinople, and Petritsoni (Bachkovo). It aims to show how Georgians adopted the ideas and values that were predominant in the advanced literary and cultural centres of the Christian world, and how they introduced these ideas and values into Georgian national literature, converting them into an essential part of Georgian intellectual heritage. The book also discusses the issue of relations of the Georgians with other ethnic groups – the Greeks, the Armenians and the Latins – in the multicultural and multilingual setting of the monastic centres.

The book is an attempt to fill the gap that exists in the West regarding the history of medieval Georgian culture and literature. It provides interna-

tional scholars with the current thinking of Georgian specialists on the history of medieval Georgian literature. The authors of the chapters are: Palestine: Tinatin Chronz (University of Cologne), Anna Kharanauli (Iv. Javakhishvili Tbilisi State University), Tamara Pataridze (Catholic University of Louvain), Tinatin Tseradze (Georgian National Centre of Manuscripts), *Mount Sinai*: Zaza Aleksidze – Dali Chitunashvili (both Georgian National Centre of Manuscripts), *Mount Athos*: Thamar Otkhmezuri, Maia Raphava (both Georgian National Centre of Manuscripts), *The Black Mountain*: Thamar Otkhmezuri, *Constantinople*: Darejan Kldiashvili (Georgian National Centre of Manuscripts), Magda Mtchedlidze (Iv. Javakhishvili Tbilisi State University), *Petritsoni*: Nikoloz Aleksidze (Free University of Tbilisi), *Georgian and the “Others”*: Thamar Otkhmezuri.

Nino Melikishvili

K. Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts

ninomelikishvili@hotmail.com

DOI: 10.32859/kadmos/17/121-128